

Ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς...

Ο δρ Robert Steven Bianchi μιλάει για τη σημειολογία των πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων στη μελέτη της ελληνιστικής Αιγύπτου και τα μεθοδολογικά προβλήματα στην αρχαιολογία ως επιστήμη

Συνέντευξη στη Ζέτα Ξεκαλάκη

Ο δρ Robert Steven Bianchi είναι ένας από τους πιο επιφανείς ερευνητές της πτολεμαϊκής και ρωμαϊκής Αιγύπτου. Το επιστημονικό του ενδιαφέρον εντοπίζεται κυρίως στις καλλιτεχνικές και πολιτιστικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ της Αιγύπτου και του ελληνορωμαϊκού κόσμου. Από το 1976, οπότε και έλαβε το διδακτορικό του από το Ινστιτούτο Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης, έχει εργαστεί ως Έφορος του Τμήματος Αιγυπτιακής, Κλασικής και Μεσανατολικής Τέχνης στο Brooklyn Museum of Art, έχει επιμεληθεί εκθέσεις στα μεγαλύτερα μουσεία του κόσμου και έχει επιδείξει πλούσια συγγραφική και ερευνητική δραστηριότητα. Ως ανεξάρτητος ερευνητής σήμερα, περνάει μεγάλο μέρος της ζωής του στην Αλεξάνδρεια, όπου και οι οικογενειακές του ρίζες.

Μιλήσαμε με τον δρ Bianchi κατά τη διεξαγωγή του 1ου Σεμιναρίου Ελληνιστικών Σπουδών, που διοργανώθηκε από το Κέντρο Ελληνιστικών Σπουδών της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας (12-18 Ιουλίου 2009). Πιστό στο διαπολιτισμικό πνεύμα, που αποτελεί γνώμονα για τη δραστηριότητα του Κέντρου από την έναρξη των εκπαιδευτικών του προγραμμάτων τον περασμένο Φεβρουάριο, το σεμινάριο έγινε για πρώτη φορά αφορμή συγκέντρωσης στην Αλεξάνδρεια μιας διεθνούς ομάδας ειδικών επιστημόνων, νέων ερευνητών και φοιτητών, οι οποίοι είχαν την ευκαιρία να συνεργαστούν και να ανταλλάξουν απόψεις επάνω σε θέματα σχετικά με ποικίλες πτυχές του πολιτισμού της ελληνιστικής περιόδου. Με βάση τη σημαντική αυτή διοργάνωση, ο δρ Bianchi μάς μίλησε για τις αντιλήψεις του σχετικά με την αντιμετώπιση της τέχνης και της αρχαιολογίας, τις ιδέες και τις επιδίκες του για το παρόν και το μέλλον των ελληνιστικών σπουδών και, φυσικά, για την Αλεξάνδρεια!

Είστε ειδικός στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο, ένα πολιτισμικό μόρφωμα με πολλαπλές ταυτότητες. Ποια θεωρείτε ότι είναι η κυριότερη δυσκολία για έναν ερευνητή που ασχολείται με αυτό το αντικείμενο;

Η κυριότερη δυσκολία σε σχέση με τις αλεξανδρινές σπουδές είναι ότι έχουμε να κάνουμε με μια πολυπολιτισμική κοινωνία, αιγυπτιακή, ελληνική-πτολεμαϊκή και ρωμαϊκή. Οι γνώσεις μας λοιπόν πρέπει να αφορούν περισσότερα από ένα πεδία, να γνωρίζουμε την Κλασική Αρχαιολογία αλλά και την Αιγυπτιακή, πράγμα που δεν συνέβαινε στο παρελθόν, αφού οι επιστήμονες ήταν ειδικοί είτε στο ένα επιστημονικό πεδίο είτε στο άλλο. Σήμερα, για την κατανόηση της γενικής εικόνας απαιτείται μια διε-

φωτο. Νεκτάριος Γιούτσος

πιστημονική προσέγγιση και αυτό επιχειρεί το Κέντρο Ελληνιστικών Σπουδών και το σεμινάριο, το οποίο έχει συγκεντρώσει αρχαιολόγους, ιστορικούς, φιλόλογους και ιστορικούς τέχνης.

Θεωρείτε ότι υπάρχει ή μπορεί να υπάρξει κάποια γενική μέθοδος για την αντιμετώπιση των σχετικών επιστημονικών προβλημάτων, ένα είδος θεωρητικού μοντέλου για χρήση από όλους τους επιστήμονες;

Πιστεύω ότι στον τομέα της Παπυρολογίας υπάρχει ήδη ένα μοντέλο όπως υπάρχει μοντέλο και στην Αρχαιολογία. Δυστυχώς δεν υπάρχει μοντέλο για την Ιστορία της Τέχνης, οπότε αν πάρουμε το πορτρέτο ενός μονάρχη της δυναστείας των Πτολεμαίων, ελληνοπρεπές ή φαραωνικό, και ρωτήσουμε τρεις μελετητές, μπορεί να έχουμε τρεις διαφορετικές απαντήσεις για την ταυτότητά του. Αυτό δείχνει ότι η μεθοδολογία της Ιστορίας της Τέχνης δεν είναι επαρκής και χρειάζεται να θεσπιστούν κριτήρια που πρέπει να είναι απόλυτα σεβαστά από όλους τους αρχαιολόγους, έτσι ώστε τέτοιες ταυτίσεις να είναι γενικότερα αποδεκτές.

Θα ήθελα στο σημείο αυτό να ρωτήσω πώς πιστεύετε ότι θα προχωρούσαν οι ελληνιστικές σπουδές με τη δημιουργία τέτοιων μοντέλων, καθώς εδώ έχουμε ήδη δύο καθιερωμένες παραδόσεις με αντίστοιχα μοντέλα: την ελληνική και την αιγυπτιακή, οι οποίες κάποτε έρχονται σε σύγκρουση.

Η δική μου εργασία στο ξεκίνημα ήταν με καθηγητές τόσο ελληνορωμαϊκής όσο και αιγυπτιακής αρχαιολογίας, και έτσι διδάχτηκα πώς και οι δύο ειδικότητες μελετούν και ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις που δημιουργεί το πολιτισμικό τους υπόβαθρο, και συνδυάζοντας και τους δύο πολιτισμούς στις σπουδές μου μπορώ προσωπικά να παρατηρώ την πτολεμαϊκή τέχνη και να διακρίνω το αιγυπτιακό από το ελληνιστικό. Στο νέο Κέντρο τώρα, θεωρώ ότι θα ήταν σημαντικό να υπάρχουν ερευνητές με τη δική μου διπλή επιστημονική ιδιότητα, ή, εναλλακτικά, να περιλαμβάνονται στο προσωπικό κλασικοί αρχαιολόγοι και αιγυπτιακοί, έτσι ώστε οι σπουδαστές να μπορέσουν να αποκομίσουν τον σωστό συνδυασμό γνώσεων για να μπορούν να διακρίνουν το ελληνικό από το αιγυπτιακό έργο.

Και τι γίνεται στην περίπτωση των αντικρουόμενων στοιχείων; Αν, για παράδειγμα, ένα έργο μεικτού χαρακτήρα –με αιγυπτιακά και ελληνοπρεπή χαρακτηριστικά– διαθέτει λεπτομέρειες που είναι δυνατόν να ερμηνευθούν με βάση το πολιτισμικό υπόβαθρο από το οποίο προέρχεται η καθεμιά, αλλά οι ερμηνείες των επιμέρους αυτών χαρακτηριστικών αντιστοιχούν σε εντελώς αντικρουόμενες έννοιες; Πώς μπορούμε να ερμηνεύσουμε τελικά ένα τέτοιο έργο;

Τέτοιες λεπτομέρειες υπάρχουν πράγματι σε έργα που αντιπροσωπεύουν και τους δύο πολιτισμούς. Η επιστήμη προσπαθεί ακόμα να βρει έναν τρόπο με τον οποίο να μπορούμε να αντιμετωπίσουμε το θέμα αυτό. Κατανοούμε ακριβώς το πρόβλημα αλλά δεν ξέρω αν είμαστε ακόμα σε θέση να το λύσουμε. Ξέρουμε τις δυσκολίες και γίνεται συνεχής προσπάθεια να θεσπιστούν τα κριτήρια για την αξιολόγηση τέτοιων περιπτώσεων. Είναι πράγματι ένα έργο σε εξέλιξη και όχι κάτι ολοκληρωμένο.

Γνωρίζω τη δουλειά σας σε ό,τι αφορά τη διαπολιτισμική προσέγγιση στην αρχαιολογία και την ιστορία της τέχνης – ήμουν μάλιστα εντυπωσιασμένη με τη δράση σας στην Ιαπωνία! Μιλήστε μου λίγο γι' αυτό.

Έχω πράγματι επιμεληθεί εκθέσεις στην Ιαπωνία, την Ισπανία, τη Γερμανία... Για μένα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον επαγγελματικά να συναντώ συναδέλφους με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο και να συζητάμε πώς εκείνοι βλέπουν την αιγυπτιακή τέχνη.

Θυμάμαι εδώ την περίπτωση του Tom Hare, ειδικού στην ιαπωνική τέχνη, ο οποίος κατάφερε να χρησιμοποιήσει με ιδιαίτερα ευφυή τρόπο το υπόβαθρό του για να προβεί σε μια πολύ επιτυχημένη ανάλυση αιγυπτιακού υλικού, στο βιβλίο του *Re-membering Osiris...* Είχε φτάσει τελικά να προσεγγίσει ένα κοινό μοντέλο ανάλυσης και των δύο πεδίων!

Συνήθως προσεγγίζουμε την αιγυπτιακή και ιδιαίτερα την πολεμαϊκή τέχνη με μια ευρω-κεντρική οπτική... Σίγουρα θα υπάρχουν και άλλοι τρόποι για να γίνει αυτό. Το ιαπωνικό μοντέλο στην προκειμένη περίπτωση μπορεί να αποτελεί ένα διαφορετικό «παράθυρο» να κατανοήσουμε στοιχεία που απαντούν στην ελληνική και την αιγυπτιακή τέχνη. Εκεί έγκειται και η σημασία της διαπολιτισμικής προσέγγισης.

Τι πιστεύετε γι' αυτό το σχετικά σύγχρονο φαινόμενο, τη χρήση μοντέλων που αντλούνται από άλλες επιστήμες –την ψυχολογία, τις φυσικές επιστήμες κ.ά.– κάτι σαν τις θεωρίες συμβολισμού, τη σημειωτική... Πάμε πολύ μακριά;

Η σημειωτική θα μπορούσε ίσως να βοηθήσει, δεν ξέρω όμως κατά πόσο θα μπορούσε να συμβάλει στο δικό μου αντικείμενο, τα πολεμαϊκά. Είναι σίγουρα πρωτοποριακή για τους τομείς της θεωρίας της τέχνης και της ιστορίας της τέχνης. Η θεωρία μου εδώ όμως είναι ότι πολύ συχνά στηριζόμαστε σε μια πολύ «παραδοσιακή» άποψη του να συγκρίνουμε τη λεπτομέρεια ενός φρυδιού ή του λοβού του αυτιού, και πιστεύουμε ότι εάν το φρύδι ή το αυτί είναι παρόμοια, τότε τα αντικείμενα είναι παρόμοια ή σύγχρονα μεταξύ τους. Θεωρώ όμως ότι η οποιουδήποτε τύπου στυλιστική προσέγγιση είναι ανεπαρκής και ανακριβής και πρέπει να εξετάσουμε εναλλακτικούς τρόπους για να αναπτύξουμε θεωρήματα τα οποία θα μπορούσαμε να εφαρμόσουμε για να φτάσουμε σε χρονολογικά και ερμηνευτικά συμπεράσματα. Η σημειωτική θα κάλυπτε εν μέρει μόνο τέτοιους σκοπούς.

Εννοείτε μάλλον σε σχέση με σπουδές πολιτικής ιδεολογίας ή θρησκείας, αλλά όχι σε σχέση με εργαστήρια ή τη γενική καλλιτεχνική αξιολόγηση αυτή καθεαυτή...

Ναι, αλλά πρέπει να το ερευνήσουμε, να βρούμε έναν κοινό τόπο που δεν τον έχουμε σήμερα.

Τι έχετε να πείτε για κάποια πιο «τεχνολογική» αξιολόγηση, την έμφαση δηλαδή στα διαφορετικά εργαστήρια;

Πρέπει εδώ να βλέπουμε πώς είναι σχεδιασμένο ένα αντικείμενο και να ξεχωρίζουμε σε περισσότερο γενικές γραμμές τα ελληνικά από τα αιγυπτιακά στοιχεία, κάτι πραγματικά εφικτό. Διαβάζοντας οποιαδήποτε ανάλυση από πλευράς θεωρίας της τέχνης, βλέπουμε ότι δεν εξετάζεται το σχέδιο ή το κεφάλι ενός αγάλματος, αλλά κατευθύνεται το μάτι ή το αυτί! Αν δίνουμε έμφαση στο γενικό σχέδιο του αντικειμένου θα μπορούσαμε να ταυτίσουμε αν το αντικείμενο είναι ελληνικού ή φαραωνικού εργαστηρίου.

Αυτό είναι κάτι βασικό, ιδιαίτερα για τα αντικείμενα-«υβρίδια» μεταξύ δύο πολιτισμών, που συναντάμε στην Αλεξάνδρεια. Τελικά, ποια πιστεύετε ότι είναι η γενική ιδέα-θεωρία για τις ελληνοισλαμικές σπουδές που θα επικρατεί στο μέλλον;

Μπορούμε να δούμε ότι οι Έλληνες ήταν πιο ανοικτοί στο δανεισμό ενώ οι Αιγύπτιοι ήταν περισσότερο συγκρατημένοι στις εξωτερικές επιδράσεις. Πρέπει επίσης να κατανοήσουμε ότι η αιγυπτιακή γλώσσα εκφραζόταν με την ιερογλυφική γραφή, η οποία βασίζεται σε πράγματα που οι Αιγύπτιοι μπορούσαν να δουν. Οι ξένοι που ήρθαν στην Αίγυπτο μπορεί να είχαν διαφορετικά ενδύματα, κόμμωση και αντικείμενα, οι Αιγύπτιοι λοιπόν τα αναγνώρισαν και προσπάθησαν να «μεταφράσουν» τις λεπτομέρειες αυτές στο δικό τους ιερογλυφικό σύστημα απεικόνισης. Οι ειδικοί όμως συχνά δεν δίνουν έμφαση στο πώς ένα ελληνικό ή περσικό στοιχείο μεταμορφώνεται για να εγκολπωθεί στα αιγυπτιακά στοιχεία απεικόνισης.

Μιλάμε για τα ιερογλυφικά, τι αντιπροσωπεύει καθένα από αυτά, την ιστορία του, τον τρόπο σχεδιασμού του, τη χρήση του στη γραφή και τι εκφράζει, και πώς όλα αυτά έχουν θέση στην εικονογραφία...

Τα ιερογλυφικά είναι πράγματι ένα βασικό στοιχείο της αρχαίας αιγυπτιακής τέχνης, είναι δομημένα με ορισμένο τρόπο και η τέχνη είναι δομημένη με τον ίδιο τρόπο και αν το κατανοήσουμε αυτό σε βάθος κατανοούμε τη διαφορά στην ερμηνεία ενός αντικειμένου ελληνικού εργαστηρίου και ενός αντικειμένου αιγυπτιακού εργαστηρίου. Χρειάζεται γενικά να γνωρίζουμε το υπόβαθρο (παράδοση) απ' όπου προήλθε το σύμβολο έτσι ώστε να το ερμηνεύσουμε.

Θα θέλατε να συμπληρώσετε κάτι σχετικά με το Σεμινάριο;

Η σημασία του είναι ότι έχουν έρθει πολλοί συνάδελφοι από την Ελλάδα και την Αίγυπτο και έτσι σχηματίζεται μια γέφυρα ακαδημαϊκής και πολιτισμικής επικοινωνίας μεταξύ της αιγυπτιακής και της ελληνικής επιστημονικής κοινότητας. Η πόλη ήταν πάντα ιδιαίτερα κοσμοπολίτικη, και πρέπει να πούμε ότι οι Έλληνες συνέβαλαν σε αυτό το κλίμα διαπολιτισμικότητας. Είναι ευχάριστο που η ελληνική παρουσία είναι πάλι έντονη στην πόλη μετά τόσο καιρό. Το κλίμα στο Σεμινάριο μέχρι τώρα είναι ιδιαίτερα δημιουργικό, ενώ φαίνεται ότι πολλά θετικά πράγματα θα συμβούν στο μέλλον, και θα ξεκινήσουν στο Κέντρο Ελληνιστικών Σπουδών.

Θα συμπληρώσω κι εγώ κάτι! Είμαι ενθουσιασμένη με τον τρόπο που γίνεται διάλογος στα πλαίσια του Σεμιναρίου...

Ήταν πραγματικά υπέροχος ο διάλογος που αναπτύχθηκε...

Κανείς δεν ντρέπεται να εκφράσει τη γνώμη του, γίνονται ερωτήσεις από όλους και η συζήτηση είναι πάντοτε εκτενέστερη από την ίδια την ομιλία!

Ακριβώς! Και θεωρώ ότι αυτή η ανοικτή ακαδημαϊκή ικανότητα συζήτησης αντικρουόμενων θεμάτων είναι πολύ υγιής και από ακαδημαϊκή και από επιστημονική άποψη, και το Κέντρο θα συνεχίσει να υποστηρίζει αυτό το ανοικτό πνεύμα διαλόγου.